

CSORBA DÁVID

A 17. SZÁZADI PRÉDIKÁCIÓ HOMILETIKAI IRÁNYVÁLTÁSAI

A mindenkori prédikáció kétségtelenül egy közvetítési forma (*Mitteilungsform*), teológiai, homiletikai és kommunikációs modell szerint koronkénti változatokkal.¹ Nem azt keressük ezen cím alatt, hogy egy 17–18. századi lelkész miben tért el kora általában vett kommunikációs rendjétől, hanem azt, hogy az esetleges homiletikai határmódosítás nem oldotta-e fel a prédikáció műfaj korabeli sajátosságait. Az általunk érintett kora újkori prédikációk címlapjai akkurátusan közlik műfaji jegyeiket, ezt az öndefiníciót adekvátnak véve, ezek rendjében is úgy tűnik, a tartalom néha túlnőtt a formán. Jelenleg egyrészt tehát azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a prédikáció kifejezés a puritánnak nevezett *építő irodalom* műfajai az 1670–80-as évek egyházi irodalmában milyen mértékben fedik az 1650-es évek magyar református homiletikai szakirodalmában körülírt fogalmi határokat. Vajon tényleg a prédikáció a legjobb kifejezés ezekre a „puritán” szövegekre?

A 17. század második felének úgynevezett puritán lelképásztori magatartására jellemzőnek tartja a szakirodalom, hogy törekedtek a magyar nyelvűségre, az egyházi beszédek a szabad textusválasztás alapján formálták, és tematikus köteteket adtak ki. Meghatározó téma a ‘maroknyi magyar nemzetnek’ szóló megtérés, bűnbánattartás hangsúlyozása és az igaz kegyesség útjának kijelölése. Ezek a beszédek a bibliai mitizáció képeivel kiemelten hangsúlyozták a szellemi és lelki vezetők szerepét, társadalmi felelősségét. A gyülekezetet mint lelki közösséget egyéni és felekezeti lelki harcaiban a zsidó-magyar sorspárhuzam és a protestáns mártírológia analógiáival, tipologikus párhuzamaival erősítették. A lelki feddések, intések a megcélzott ideális hallgatót, az igaz keresztyén embert önvizsgálatra, közösségépítésre, a legnehezebb időkben való kitartásra, a tényleges *praxis pietatis*-ra készítették fel.

A 17. század közepén magyar és latin nyelven magyar földön napvilágot látott prédikációírási elméleti szakmunkák csak a keretet biztosították, de a gyakorlatnak

¹ Gert OTTO: Thesen zur Problematik der Predigt in der Gegenwart. In: *Gottesdienst und Öffentlichkeit. Zur Theorie und Didaktik neuer Kommunikation*. Hamburg, 1970. 8–11; Clyde FANT: Die Heidelberger Methode der Predigtanalyse. In: *Die Predigtanalyse als Weg zur Predigt*. Hrsg. von Rudolf BOHREN, Klaus-Peter JÖRNS. Tübingen, 1989. 104., 110.; Thomas RESCHKE, Michael THIELE: *Predigt und Rhetorik. Ein Querschnitt durch den Kern der Homiletik aus rhetorisch-praktischer Sicht*. St. Ottilien, 1992. (Studien zur Praktischen Theologie, 39.), 303–305.

több esetben szabad kaput hagytak.² Feltevésünk szerint az elméleti munkák idején megjelent kora puritán prédikációktól az 1670–80 évekig sokat változott a prédikációírás és -kiadás. Ezt bizonyítandó egy klasszikus 1650-es évekbeli prédikációs kötetet hasonlítottunk össze az 1680-as és az 1710-es évekből származó hasonló műfajú párjaival, és azokat homiletikai szerkezetük és öndefiníciójuk alapján vetjük egybe, melléjük illesztve a korabeli elméleti háttérolalom terminus technicusait. Így feltevésünk szerint nemcsak a prédikáció műfaj átalakulását detektálhatjuk, hanem egyben annak elégtelenségét is a puritán (vagy inkább a kegyes) írás formai szerepének betöltésére.

A puritánnak nevezett prédikációkötet a szabad textusválasztáson alapuló tematikus beszédgyűjtemény, láthatólag kegyességi olvasmányoknak szánt munka, prédikáció formában kiadva, gyakorlatias szellemi-érzelmi motivációval. A magyarországi kegyességi irodalom kutatásánál érdekes szempontokat nyújthat annak megvizsgálása, miként ment végbe a *puritanizmus* szellemi energiáinak formához és tartalomhoz sajátítása. Előfeltevésünk egyrészt az, hogy a prédikáció kifejezés csak külső keret a tényleges kegyességi olvasmány kiadásához, másrészt pedig az 1680-as kiadványok az 1650-es művekhez képest gyakorlatiasabb szemlélettel készültek, és személyre szabottabb szövegeket tartalmaznak.

A hazai puritán recepció ekkor már legalább 30 éves múltat tud a háta mögött, amennyiben annak „egzakt” kezdetét Kecskeméti Claudius (Sánta) János *Catholicus reformatus* (Debrecen, 1620) című művétől, az első református körben megjelent Perkins-fordítástól számítjuk.³ Az Amesius-tolmácsolások sora valamivel később indult el, de a századfordulón már kiterjedt irodalommal rendelkezünk e téren is.⁴ A 17. század második felétől érzékelhető a magyar református lelkészi identitás megváltozása, közösségformáló szerepüknek az átértékelése. A puritanizmus szellemi energiái, név szerint is Perkins *Arte of Prophesying* (1592) című munkája áll ennek hátterében.⁵ Az angol kegyesség meghatározó alakja a felekezeti, eszmetörténeti irányvonalak mentén a pap és a próféta bibliai alapú

² KECSKEMÉTI Gábor: „A böcsületre kihaladott ékes és mesterségbeli szóllás, írás”. *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Univ., 2007 (Irodalomtudomány és Kritika, Tanulmányok), 338–339.

³ VÁSÁRHELYI Judit: Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója. *OSZK Évkönyve* 1981, 253–271.

⁴ KOLTAY Klára: *Angol puritánus könyvek kétszáz éve Magyarországon*. Debrecen, 1989; Uő: Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig. *Studia Litteraria* 28 (1991), 99–114.

⁵ Az első angliai puritán homiletika jelentőségét ld. Ian BREWARD: *The Work of William Perkins*. Appleford, 1970, 325–356; Willem van 't SPIJKER: Puritanisme: Theologische Hoofdlijnen en Vertegenwoordigers. In: Willem van 't SPIJKER, Roelof BISSCHOP, Willem J. op 't HOF: *Het puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed*. Zoetermeer, 2001, 221–227; KECSKEMÉTI Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű Halotti beszéd a 17. században*. Bp., Akad., 1998 (Historia Litteraria, 5), 93.

megkülönböztetését elevenítette fel.⁶ Pál apostol is méltatta a prediktikus szerepet (héb. *nábi*, gör. *prófétész*), és ugyanakkor kijelölte az ókeresztény kor egyházi tisztségviselőinek a feladatkörében a prófétálást mint tanítást (katechézist) az egyik, Istentől kapott talentumként (Róm 15,4; 2Tim 3,16). Ezt a két igét emelte ki Hyperius (1511–1564), marburgi lutheránus professzor is az egyházi szónoklattan, az általa megszülető új tudomány, a homiletika alapjaként. A 17. századi magyar református egyházi irodalomban is elterjedt az a felfogás, mely leválasztotta a heterodoxia irányába nyitó, misztikus élményeket, így a nyelveken szólást is a prófétaság fogalmáról.

A hagyományukat kereső reformáció utáni egyházak több irányzata és a kálvini szemlélet is itt talált kapcsolódási pontot korához. A páli levelek (1Kor 14,3; 1Thess 5,19–21) értelmezése a puritán hatásoktól érintett Szatmárnémeti Mihály és a coccejánus exegézisű Csúzi Cseh Jakab esetén is hasonló módon történt: „Minden férfiú, aki prófétál: azaz aki Írást magyaráz”, „A’ ki profétál (avagy, Írást magyaráz)”, azaz ortodox irányban.⁷ Az eredeti görög szövegben csak a prófécia megfelelője áll, ami a páli hermeneutikában magában foglalja a fenti értelmet is, így a kibővítés indokolt.⁸ Az értelmezési hagyomány nyomvonalai jelzésértékűek: Luther *homo spiritualis*-a ezt követte ószövetségi alapon, Kálvinnál hivatalos értelmezői tisztté vált a prófétai szerep, de már páli mintára, és majd a puritán teológiát életre hívó Perkinsnél kapott ugyanez prédikatori, prófétai felhangot.⁹ Különösen is hatékonyan terjedt ez a felfogás az angol forradalom idején, és az ez idő tájt a szigetországba peregrinált magyar lelkipásztorok sem tudták kivonni magukat a hatása alól.

⁶ Legutóbb ld. KECSKEMÉTI G. 1998, 93., 182.

⁷ SZATMÁRNÉMETI Mihály: *A Négy Evangelisták szerént való Dominica*, Kolozsvár, Veresegyházi, 1675 (RMK I. 1179), 423; CSÚZI Cseh Jakab: *Edom ostora*, Coll. 2., *Elmélkedések*, Debrecen, Rosnyai, 1682 (RMK I. 1274), *1v. Az utóbbi *Edom ostora* című kötet elé köszöntő verseket az előbbi, kolozsvári esperes és Köleséri Sámuel, debreceni esperes írtak. Szatmárnémeti méltatása annak szöveg, hogy „Proféta Profétát Profétábul nyomoz”, a debreceni esperes pedig „Evangeliumi Tudomány valloja, / Homály nélkül ennek világos látoja”-t köszöntötte, közvetve is az abdiási prófétaság analógiájaként (*Uo.*, **3–3v). A beköszöntőket író lelkészeketől a rájuk vonatkoztatott hagyományos eszmetörténeti sémák alapján nem ezeket a verseket váránk. A tanítói mentalitás, legyen az dogmatikusabb (Szatmárnémeti), vagy kegyesebb (Köleséri) irányultságú, alapjaiban, megcélzott praxisában azonban hasonló. A szakirodalmi megítéléshez: CSEKEY Sándor: *Ige és Lélek. Előadások, prédikációk, bibliamagyarázatok*. Bp., 1940, 148; CSORBA Dávid: Ortodoxia és puritanizmus Szatmárnémeti Mihály Dominicájában. *Studia Litteraria* 36(1998), 98–120; UŐ, Politikum és vallási türelem: Csúzi Cseh Jakab prédikációs mentalitása. *Sárospataki Füzetek Ú. F.* 6(2002/2), 82–95.

⁸ A kibővítés írástechnikai jelzése, a kurzíválás mint a magyar fordítás megvilágosítása, az elliptikus helyek kiegészítése már az első nyomtatott bibliafordítások óta nyomon követhető technika egész Tótfalusi Aranyas Bibliájáig.

⁹ Nigel SMITH: *Perfection proclaimed: Language and Literature in English Radical Religion 1640–1660*. Oxford, 1989, 26.

A váradi puritán kör: Perkins és Ramus nyomán

Amikor Mikolai Hegedűs János *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa* (Utrecht, 1648) című Grosse-fordításának végén a *A' jo itelető Olvasonak* szóló részben a logikai terminusok megteremtésének szükségességét hangsúlyozta és erre kívánta kortársait ösztönözni, még láthatólag hiányoztak az Apácai által később is indítványozott terminológiai szakszókincs magyar megfelelői.¹⁰ Az említett utószó ugyanakkor megnyitotta a teret a magyar nyelv helyesírási, fonetikai és szintaktikai megújításához: a Mikolai által javasolt nyelvi formákat majd Misztótfalusi Kis Miklós ültette át a gyakorlatba, számos más megoldással együtt tőle hagyományozódott ránk a mai írásmódunk.¹¹ Mikolai időszerű meglátásaira hamar érkezett válasz. Az 1650-es évek fordulóján megszülettek azok a prédikációelméleti szakmunkák, amelyek előkészítették az utat a gyakorlati megvalósítás számára. Medgyesi Pál *Doce nos orare quin et praedicare* (Bártfa, 1650) című műve angol szakkönyvek alapján határozta meg a magyar prédikátor számára az ima- és a prédikációkészítés alapvető fogalmi rendszerét, ezt a sort folytatta Nógrádi Mátyás *A praedikállásnak rendi* (Debrecen, 1650) és Komáromi Szvertán István *Mikoron imádkoztok* (Várad, 1651) című hasonló célzatú munkája.¹²

A magyar protestantizmus keleti végvárában, Váradon jelentette meg a rákövetkező évben Enyedi Fazekas János *Mennyei szó a lelki álomból való felsejkenésről* (Várad, 1652) címmel hat prédikációból álló 12-ed rétvű kötetét.¹³ A kiválasztott anyagon kísérreljük meg bemutatni, miként ment át a gyakorlatba a puritán homiletika, és előfeltevéseink alapján a puritán fogalom meghatározását pontosítjuk ezáltal. Enyedi Fazekas Jánost a szakirodalom jellegzetes puritán szerzőként tartja számon, az eszmetörténeti értékelés hagyományos nyomvonalán.¹⁴ Előzetes elvárásaink alapján az elméleti szakmunkák magyar nyelvű megjelenése megerősítette a puritán eszközök alkalmazásának hitelét, és előkészítette a hathatós utat annak gyakorlati megjelenítéséhez.

¹⁰ MIKOLAI Hegedűs János: *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa*. Ford. Utrecht, Waesberg, 1648. (RMNy 2249), F6v–F8v.; BERG Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp., 1946. (OSzK kiadványai, 21.), 96–97.

¹¹ SZATMÁRI István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Bp., Akad., 1968.

¹² BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*. Bp., 1998. (Irodalomtudomány és Kritika), 211–219. – Bartók István nagyívű rendszerező művében nem került sor Komáromi Szvertán István könyvének elemzésére, minthogy az az imádkozásra gyakorlati példákat hozott, jóllehet elméleti céllal készült.

¹³ ENYEDI FAZEKAS János: *Mennyei szó a lelki álomból való felsejkenésről*. Várad, Szenci Kertész, 1652. (RMNy 2453).

¹⁴ *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. PÉTER László. Bp., 2000.² I/506 (Imre Mihály); RMNy 657.

A vizsgálat több oldalról is elvégezhető. Egyrészt kérdés, hogy milyen elméleti szakmunkát alkalmazott Enyedi Fazekas, minthogy a margináliák számos logikai, homiletikai műszót rögzítenek (a prédikációban magyarul, a széljegyzetben latinul). A Nógrádi által közreadott munka szakszavaival több helyütt teljes egyezést találunk: Enyedi feltehetőleg ismerte a Nógrádi Mátyás rögzítette fogalmi kincset, és annak munkáját is használhatta, bár eddig erre Bartók István nem utalt, jóllehet közölte a második prédikáció vázlatát latin és magyar terminusokkal együtt.¹⁵ Másrészt a kötet elején található prédikációs táblázat elemzése alapján megállapítható, milyen arányban áll egymással a prédikáció mint elméleti konstrukció és maga a kötet szövege.¹⁶ Látva ebben a szövegben az elmélet és gyakorlat közti elcsúszást, a figyelmünket kevésbé a homiletikai elméletre, mint inkább a létező gyakorlatra kellett, hogy irányítsuk.

Érdemes megtekinteni a prédikációk abszolút szerkezetét, azt az absztrakt formát, ami a legnagyobb közös osztóként minden felhasznált homiletikai elemet összesít. A textus explicit megjelenítése után a summa, majd a részek (partes) következnek, többnyire kettes divisióval. Az Igéknek magyarázattya (explicatio) a hermeneutikai felosztás szerint történik: proprie (tulajdonképpen) és improprie (hasonlatosság szerint vagy metaphoric). A Tanusag (Doctrina) a tézis kimondását és az okokat (Rationes, esetenként: cur dicitur?) nem választotta szét. A Hasznai a Tanuságnak után rövid conclusio, majd Amen zárja a beszédet.

A hasznok felosztása alapján könnyen definiálható, az illető szerző milyen módszert használt. Enyedi Fazekas három fő usust különböztetett meg: tanító, feddő és intő jellegűt. A sorrendben az első az oktató haszn (oktattatás – Usus instructorius, informatorius) azonban nem feltétlenül van meg minden esetben, inkább beolvad a serkentő haszn ellenvetéseibe. A „talám ezt mondanád”, „de azt kérded” kezdetű questiókra adott feleletek (R[esponsio] v. R[efutatio]) érvelnek hasonló logikai okfejtéssel, bár másik haszonnak a részei. Az oktató usus elvileg a doctrina jegyeit (Signa) és a testi, lelki akadályok (impedimenta) sorba vételét tartalmazza. A serkentő haszn (fel-serkentés – Usus excitatorius) az igaz vagy hamis ismeretnek jegyeivel indul (Signa), érvekkel (Rationes) hárítja el az ellenvetéseket (Objectio). Az idvességre való eszközöket felmutatja (Media salutis), és indító okokat számlál elő (Motiva) in genere (közönségesen) és in specie (kiváltképpen valókat). Ennek a haszonnak a funkciója a feddés helyett a serkentésen van, ezért egyaránt megtalálhatók benne az oktató (Signa) és az intő haszn (auxilia) elemei. Az utóbbi usus többfajta nevet visel a prédikációkban (intettetés – Usus admonitorius, admonitionis, adhortationis, exhortatorius), s a

¹⁵ BARTÓK 1998, 245–246.

¹⁶ A kötet élén közli a szerző a prédikációk vázát (ENYEDI 1652, A5–A8v), „Hypotyposes, azaz; Ezeknek a Praedicatioknak rövid lerajzolások” címen, a 17. század második felében használt terminológiával élt. Georgius Laetus német prédikátor *Pauli Apostoli Peregrinatio* (Várad, 1650) című nagy hatású műve mintabeszédeket is közölt, és ezzel a terminussal (ld. BARTÓK 1998, 198).

fogalmi határ feloldódik az alkalmazásban. Az akadályokat (Impedimenta) feloldó segedelem (Auxilia impedimenta removentia, „de mit cselekedgyem?”) után következnek a motivák (serkentő dolgok, indítóokok) és módok, a szigorúan a Bibliából vett példák (exempla) és tanúbizonyosságok (nota).

A magyar szerző hat beszédét nemcsak a homiletikai kategóriák szerint osztotta fel, hanem rövid értelmezésüket is adta egyben.¹⁷ A tömör vázlat nélkül azonban egyik-másik rendkívül bonyolult szerkezetű prédikáció (például a 4. és az 5.) kaotikussága folytán átláthatatlan lenne. Az objectiók és questiók bőséges megválaszolása magába foglalja néhol nemcsak az oktató, feddő részeket, hanem az intések motiváit és auxiliáit. Ez pedig kihat a prédikáció terjedelmére és a szerkezetére: az indítóokok a megszokott helyükön, az intésekben nem maradnak el, az ötoldalas „bevezető” húsz oldalas intés követi a 4. prédikációban.

Enyedi Fazekas hat prédikációjának egy textusa van (Ef 5,14), melyet részenként tárgyalt. A három tagmondatból álló bibliai igét úgy osztotta fel, hogy az első és a második beszéd az első („Serkenj fel, aki aluszol...”) és a második félmondatot („...és kelj fel a halálból...”) magyarázza, az utolsó rész pedig négy beszéd alaptextusa („...és megvilágosodik tenéked a Krisztus”). Ha a prédikációk hasznait megvizsgáljuk, az utóbbi négy magyarázat akár egy beszédet is alkothatna, ha nem állna ott a külső prédikáció váz. Az alkalmazott ususok ugyanis kiegészítik egymást.¹⁸ Ezentúl érdekes megoldás, hogy a 4. magyarázat pedig már a kolofónban sem döntötte el, hogy milyen metódust alkalmaz, serkentést avagy intést. Láthatólag az elméleti fogalmak még nem nyerték el kikristályosodott értelmezési lehetőségüket, a felvett textus és a témavezetőként szolgáló teológiai fogalmak mentén elmozdulások észlelhetők.

Az exegetáló metódust jelzi a margináliákon feltüntetett szerzők névsora és a szövegek elrendezésének módja is. A leggyakrabban a bibliai szómagyarázat lexikonirói, a szótárak, loci communesek szerzői szerepelnek és a bibliai kommentárok legkedveltebb, főként svájci alkotói.¹⁹ A számtalan tagolás, alpont és új bekezdés apperpepcióját a káté formában megszólaló, affirmatív funkciót hordozó kérdések (Questio, Objectio) és válaszok (R.) rendezik. A szövegek és a margináliák rögzítette fogalomkincs a latin nyelvű háttérolvasmányok működtetését

¹⁷ A hypotyposes feltehetőleg a szöveg után készült el, a tömörítésben esett fogyatkozások betudhatók a sietségnek. A leképezések a hely szűk volta miatt sem tartalmazhattak minden pontot (ENYEDI 1652, A5v).

¹⁸ A 3. oktat és serkent, 4. serkent vagy int, 5. int, 6. oktat. A 3. Krisztus igaz ismeretéről, a 6. beszéd az örök élet megszerzéséről és megtartásáról oktat, a köztük lévők az akadályok elhárítását (4.) és a lelki éhség és szomjúság megérzésének módjait (5.) taglalják.

¹⁹ Lexikonok: Aretinus, Ravanellus, Junius–Tremellius. Kommentárok: Alsted, Rivetus (ENYEDI 1652, 131.), Piscator (Uo., 247.), Zanchius (Uo., 142.), Beza (Uo., 211., 221., 247.), Amandus Polanus (Uo., 231., 233.). Enyedi alpmunkaként használta, legtöbbször citálta Aretinus és Ravanellus kommentárjait, melyek közül a *Régi Magyar Nyomtatványok* a két szerző legismertebb művét néven is nevezte, jóllehet a margináliákon ezek nincsenek jelölve (RMNy 657–658).

jelzi. A duplán definiált terminus technicusok, a csak exegetikai precizitást, a helyes értelmezést hangsúlyozó szakirodalom mind a jól körülhatároltság, az igaz ismeretek (orthodox) közlésének igényét érvényesítik. A címlapon a „könnyű formában” kibocsátott, a „hívek lelki épületekre” szolgáló kifejezések a kötet jól áttekinthető felépítésére és az igaz, jól rendszerezett ismeretekre együtt utalnak.

Az Enyedi Fazekas-beszédek ugyanakkor nem száraz teológiai kommentárok, hosszú lére eresztett, fejtegetésekkel sűrűn ékesített szövegek. A szerkezeti túlszűfolttságot a lélekre ható, az affektív szférát megmozgató applikációk oldják fel. Nem lehet véletlen, hogy az egzegetikai elemzéseken túl a szerző csak egyfajta olvasmányréteget különített el: a kegyességi művek közül explicit módon idézte Augustinus és Kempis Tamás, Perkins és Aisnworth egy-egy művét.²⁰ A középkori és angol kegyességi művek közti kapcsolat nem szorul magyarázatra, az viszont már érdekfeszítőbb kérdés, hogyan értékelődik át ennek az irodalomnak az olvasata a 17. század évtizedeiben. Az Enyedi által megkonstruált exemplum-mező a bibliai párhuzamos textusokból, a hasonlóságon alapuló példákban építkezik. Az exemplumai többnyire utalásos, ‘minimal-form’ jellegűek és motívumhalmazként sorokba rendezettek, néhol a gradatio formájában, néhol csak egyszerű narrációval bibliai exemplumok.²¹ Az ókorból egy-két közismert példát emelt be, a reneszánsz ismeretanyagból pedig egy asztrológiai verset.²²

A szerző elkerülte a polémiát, mindazonáltal a megtérés gradusainál szükségesnek látta megkülönböztetni az önmegtartóztató élet katolikus és református formáját: „Ez igazán az Apostolnak értelme szerint a testet megsanyargatni. Ahonnan semmi úton módon, ama babonás disciplinálások, testek sanyargatások, ostorozások, ciliciumozások, és efféle majmoskodások, testekbeli fonnyasztások, mellyek szokásban vétettek az ellenkező Pápás atyafiak, kiváltképpen ama henye Barátok között, meg nem állíthatnak, sőt még tsak ki is nem sülnék innen. Mellyek kívül, tsak mint egy megfonnyadott botskor bőrön hupognak; belől a lélekre és az indulatokra által nem hatnak.”²³ A puritán életvezetés sokat emlegetett módszere nem nyert olyan kifejtést, mint majd a századvégi debreceni prédikátoroknál, akik külön köteteket szerkesztettek egy adott magatartásmód, elkerülendő életforma megcirkálására. Az adott Enyedi-szöveg nem élt ezzel a lehetőséggel: a szakirodalom

²⁰ Uo., 18., 50., 60., 91., 116., 188.

²¹ Minimalform (Uo., 65., 76., 245.), gradatio (Uo., 98.), narráció (Uo., 63., 132.). Ld. TÜSKÉS Gábor: Az exemplum a 16–17. századi katolikus áhitati irodalomban. *ItK* 96(1992/2), 141.

²² Plátón és Cicero meglehetősen vituperatóriával kerültek említésre („ha szabad elő-hozni”, ENYEDI 1652, 144), hasonlóan a telhetetlenség példája Nagy Sándor történetei közül (Uo., 243). A penitentia helyes megéléséhez idézte fel „egy jeles Istenes elméjű Poeta”, Palingenius versekbe foglalt intését (Uo., 43–44.). Az RMKT XVII/9. nem tartalmazza az idézet feloldását. Az említett rejtőnév mögötti szerző az itáliai költő, Pietro Angelo Manzolli, a magyar prédikátor pedig a *Zodiacus vitae* (1531) c. munkájából idézett (Manzollihoz ld. GÖMÖRI György: *A bujdosó Balassitól Zrínyi Miklósig. Tanulmányok*. Bp, 1999, 173).

²³ ENYEDI 1652, 50–51.

által oly jellegzetesnek érzett, a puritán szerzők által kiemelten idézett témák és az alkalmazott elméleti konstrukciók itt még viszonylagos egyensúlyban vannak egymással.

Az exemplumok közül az erős érzelmi telítettségű, a megtérni szándékozó, bűnös lélekre alkalmazott 'ráintések' a dominánsak Enyedi prédikációiban: a századvégen pedig szinte eluralják az egyházi beszédeket. Ahogy Medgyesi definiálta: „hasonlatossággal mutattassék-meg az megfeddetett bűnnek iszonyúsága, s valóban fejekbe kell verni, hogy most gondollyák-meg, az kárhozatnak valóságos, de igen késő jajokat”. Az értelmezések metaforikus nyelve kettős módon rétegződik: a kifejtett, hosszasan, bibliai locusokkal argumentált metafora után a kérdések a közös Biblia-értésünket, az értelmezés hagyományában létünket definiálják, s majd ezt alkalmazza a befogadóra a prédikátor.²⁴ A Róm 8,35-öt parafrázálva és a befogadóra, egyes szám második személyben applikálva megfogalmazott kiszólás jellemző Enyedi Fazekas szövegformáló eljárására.²⁵ A kötetten végigvonul az öt érzékenységnak az élesztése, a textus kibontásától az akadályok taglalásán át a media, motiva és az auxilia rétegéig. Az öt érzékenység toposzként a középkori misztikától a coccejanizmuson át a pietizmusig jelen van a világ- és magyar irodalomban.²⁶

Enyedi Fazekas János, kézdivásárhelyi lelkipásztor *Mennyei szó* című prédikációs kötete még műfajilag az elmélkedéshez áll közelebb, a házi olvasmányhoz, bár szerkezeti vonásai, külső karaktere alapján a prédikáció megszokott jegyeit viseli magán.²⁷ A prédikációkban alkalmazta az elméleti fogalmakat, szigorúan feltüntetve azokat a marginálián, de a gyakorlatban azok lelki célzatát igyekezett megjeleníteni. A művek megcélzott praxisa, a kegyes attitűdre igazítás miatt az intések száma és terjedelme uralta a beszédeket; így az elméleti határok kevésbé tudták megkötni a lelkipásztor kezét. Ezért a beszédek alkalmazásai ráterpeszkedtek a concio vázára, és a prédikációkat olvasmányokká igazították.

²⁴ Uo., 19., 31., 100., 108., 119–120.

²⁵ Uo., 47. – Enyedi Fazekas kedvelt műfogása újszövetségi példázatok allegorikus applikálása: az irgalmas samaritánus példája, vagy a farizeus-publikánus exempluma parafrázis formájában és allegorizálva. Ld. Uo., 138–141., 49–50., 200–204.; DÖMÖTÖR Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp, 1992 (Folklór Archivum, 19), 1/26.

²⁶ August LANGEN: *Der Wortschatz des deutschen Pietismus*. Tübingen, 1968.

²⁷ Talán nem véletlen, hogy az eszmetörténeti szempontból inkább ortodoxnak nyilvánított Szatmárnémeti Mihály (1638–1689) possessorori bejegyzése található meg Enyedi Fazekas könyvének kolozsvári példányában. „Ex libris Mich. Sz. Némethi, A 1671. Gönczini” (ld. Academia Republici Româna (Cluj Napoca/Kolozsvár), jelzete: BMV R. 80, lapszám: A1r). A szerző eszmetörténeti helyéről ld. CSORBA 1998.

A debreceni kegyesség: Amesius öltözetében

A századvégi debreceni prédikációkban a címlap több definíciót is tartalmaz, erre eklatáns példákat hozhatunk idős Köleséri Sámuel munkáiból. Köleséri az elmélkedéseknek és az elméleti munkáknak nevezett műveket kvázi prédikációként értelmezte: a kötetek címeként megjelölt műfaji megnevezés a prédikáció és az elmélkedés, de ezek valójában közelebb állnak az exegézishez, az értekezéshez, a fordítás-parafrazishoz.²⁸ Az egyik címlapon található megjegyzés szemlélteti ezt: „Fél-keresztyén, avagy igaz vallás színes vallójának Próbaköve. Részint Anglus Authorokból, részint maga Elmélkedéséből. 10 prédikáció.” Az első mondatrészig olvasva, lehetne polemikus irat²⁹, a második szakasz fordításra vagy akár két külön részből álló munkára utalhat, a harmadik kolon pedig az egyházi beszédnek a korban elfoglalt szerepe szerint helyezi el a munkát: prédikáció, annak ellenére, hogy feltehetőleg nem is prédikált róla, vagy nem így (legalábbis ezt egyetlen egyszer sem tartotta fontosnak jelölni).

Hasonlóan tett Csúzi Cseh Jakab is az *Edom ostora* című kötetében: a címből hasonlóan nem derül ki, hogy ott valójában két külön munkáról van szó, egy prédikációról és egy elmélkedésről, külön címlappal, de folyamatos számozással. A cím tudniillik egy bibliai szövegcorpus, az Abdiás könyve magyarázatát ígéri, miközben a külső keretet a prédikációk homiletikai szerkezete adja; a második rész *Elmélkedések* néven „közösségi és magános alkalmakra” íródott kegyes írásokat tartalmaz prédikáció formában. Perkins nyomán halad ez a része a kötetnek: a szabad textusválasztás elvének megfelelően közöl hat ünnepi (dominicalis) prédikációt és tematikusan egybeszerkesztett, rövid, a hit gradusait ékes renddel feltüntető, hét üdvösségre vezérlő (via salutis) beszédet.³⁰ Ezek az apró jelzések segítségünkre lehetnek a műfaj meghatározásakor.

²⁸ Id. Köleséri Sámuel saját művei közül némelyiket (*Arany alma, azaz 30 prédikáció*. Debrecen, Karancsi, 1673 (RMK I. 1144); *Szentírás rájárára vonatott Fél-Keresztyén, avagy igaz vallás színes vallójának Proba-köve*. Debrecen, Rosnyai, 1677 (RMK I. 1209); *Josué szent maga el-tökéllése, avagy Ház népbeli isteni tiszteletnek és könyörgésnek gyakorlása*. Debrecen, Rosnyai, 1682 (RMK I. 1281)) prédikációnak nevezte, másikat (*Keserű-édes*. Debrecen, Rosnyai, 1677 (RMK I. 1210)) elmélkedésnek, megint másikat (*Idvesség sarka*. Sárospatak, Rosnyai, 1666 (RMK I. 1038); Debrecen, Rosnyai, 16762 (RMK I. 1189)) a prédikáció forma ellenére definíció helyett igazság megállatása, hasznok megmutogatása szerint fontos könyvnek. Az angol eredetű szakmunkák használatát, a fordítást és annak sajátkezü bővítését külön is jelölte (az *Idvesség sarka* és a *Fél-Keresztyén* című művek kapcsán).

²⁹ Kölesérinek a *Fél-Keresztyén*, Szatmárnémeti Mihálynak az *Igaz vallás próbaköve* és a *Nyert peri* című (elveszett) munkái polemikus művek.

³⁰ Az *Elmélkedések* (CSÚZI 1682, 212–307.) alcímei: Bűnnek Szegyene (Ezsdrás alapján), Szinmutató Halgatoknak tüköre (Ezékiel), Christus tudományában való Alhatatosság (János), Gonosz gondolatoknak haszontalansága (Jeremiás), Félben szakadhatatlan kötelesség (Zsolt 119.), Lelki pályafutás (1Kor 9.), Kincses Kereskedés (1Tim 6).

A finoman jelzett műfaji eltolódás egyrészt annak köszönhető, hogy a fenti „elmélkedés”-nek nevezett részek talán szószékről nem hangzottak el (másutt utalás van rá, itt sem Köleséri, sem Csúzi nem tartotta fontosnak megjegyezni). A prédikációra van a két prédikátornak egy közös fogalma: „alkalmas időben mondott beszéd” (Péld 25,11).³¹ A Kedves Olvasóhoz szóló résznek a befogadói nézőpontot érvényesítő kijelentését idézzük Csúzi *Edomából*: az Egyházi Tanítók bölcsen magyarázhatják (a megadott homiletikai rendben), a Secularis renden lévők olvashatják. Azaz a forma egyrészt mint „prédikációs mankó” adott, így felhasználhatók az egyes szövegek beszédkészítésre (a számtalan ajánlott textus ebben segít), másrészt az „olvasd el!” típusú felszólítások miatt is a magánkegyességre, sőt a prédikáció forma alapján a háznépi kegyességre, a lelkész nélküli gyülekezetek számára is felolvasható. Ezek a sajátosságok az angol kultúrkörben ismeretes „conduct book” irodalmat juttatja eszünkbe, az életvezetési tanácsokat, imákat, énekeket is tartalmazó, zsebre vágható kisméretű kegyességi könyveket, mely műfaj a 17. század végén magyar földön is bőséges termést hozott.

Ha homiletikailag vesszük górcső alá a debreceni prédikátor műveit, figyelemre méltó sajátosságait állapíthatjuk meg. A puritán elméleti szakirodalom által leírt kategóriák alapján szerkesztette műveit Köleséri Sámuel. Medgyesi retorikájának hatása nyomon követhető a terminus technicusok használatában és a szerkesztési eljárásokban is. A beszéd részeit olyan pontosan megtartotta Köleséri, hogy a kezdő és bérekesztő ige is mindig megtalálható, citátum, elkezdés vagy előfohász néven. A prédikációk Értelmet néző részei a logikai felosztások és a kérdés-felelet módszer alapján szerveződnek: a Magyarázat szóbeli és dologbeli lehet, a Tudomány fundamentumos Állítás, Erősségek (parancsolat és példa) és Ellenvetések részekből áll, az Okok és Ellenvetéseik négy részből emberek közti és Isten iránti generális és speciális feltételekről szól. A korabeli retorikák hangsúlyozzák, hogy egyes részek „alkalmatosság szerént” bővíthetnek, terjedelemben túlnyúlhatnak az elvi kereteken: Kölesérinél a téma és a megcélzott befogadó közösség elvárásai szintje szerint módosultak is a prédikáció részek arányai.³²

A Hasznok közül sokfajta működött (oktat, cáfol, vizsgál, rettent, int, vigasztal), egy beszéden belül azonban legföljebb hárm-at-négyet (oktat, fedd/rettent, int). Kegyességére jellemző módon módosítja olykor a megnevezéseket: az intésekhez igazodnak a nyomorúságban szenvedő ember ellenvetései; *meggyőzés*, máshol *megsiratás* nevű, az oktatáshoz illeszkedő haszon; *alkalmatossága* néven szabadon, saját szavaival magyarázta a felvett textust, sőt a summában ráutalással idézte („Az akarja azért Jofué mondani...”, „Mint ha így Bollana...”) a textusban

³¹ KÖLESÉRI 1673; CSÚZI Cseh Jakab: *Alkalmatos időben mondott beszéd*. Debrecen, Kassai, 1694 (RMK I. 1450).

³² Erre már felhívta a szakirodalom korábban a figyelmet, ld. GYŐRI L. János: Mártírium, puritanizmus, retorika. Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai. *Irodalomtörténet Ú. F.* 31(2000/1), 58–59.

megjelölt Jósué gondolatait.³³ Egyik kötetében az Ellenvetések elrontásának szentelt nagyobb teret, emiatt a textushoz csak a Magyarázat után 30 lappal, az Oktató Haszon után tért vissza; egy másik munka előljáró beszédében pedig a Hasznok elhagyását azzal magyarázta, hogy „magok-is a' Prédikációk (practica materiáról lévén) merő azon Haßnok”.³⁴

Köleséri prédikációi alkalmi beszédek, magyar nyelvűek, igazodva a 17. századi puritán homiletikai közfelfogáshoz. A témát külön alcímben minden prédikáció elején jelölte, és a szabad textusválasztás nem jelent tetszőleges szabadságot. A beszédekből világosan kirajzolódik a kötet elrendezési szándéka: az *Arany alma* esetében a megtérés egyéni és nemzeti kérdései körül rendeződtek a tematikus beszédek: a bibliai hű pásztor képétől a kegyesség gyönyörű igáján, Jósué könyörgésének hathatóságán át Mózes jobb részének választásáig.³⁵ Néhol túlon túl precíznek tűnik: a rengeteg alfejezet, a részek állandó jelölése, különböző betűnagyságok, elrendezési formák bonyolulttá teszik a beszédeket. Ugyanakkor más esetben a beszédek elé írt „prédikációk lajstroma”, vagy a „Dolgok veleje”, és a Tudomány előtt álló summa segít az eligazodásban.³⁶ Az exegézis és a cáfolás tömör, érthető, világos; lényegre törő rövidegéhez képest szemmel látható a különbség az Életet néző alkalmaztatással szemben. A lényeg a lelki értelem szerinti magyarázaton van. A századvégi puritán prédikátorok munkáiban a hasznok már kikristályosodott szinten jelentkeztek: a homiletikai tagolás egyértelműen érzékelteti a tudomány és okainak elkülönülését, az ususok közti különbségeket. A divísiók mentén rendeződő, a „fejezetcímek”, a kezdősorok ismétlődő formái által tagolt szöveg az 1660-as évektől vált általánossá a magyar prédikációs irodalomban.

Köleséri és Enyedi művei a köteteken feltüntetett alcímek alapján többet sejtetnek, mint a szimpla prédikáció megnevezés. Míg Enyedinél a prédikáció forma csupán, és a folyamatos igemagyarázat homiletikai részeinek megfelelően alakította ki a szerző az egyes „prédikációk” beosztását (mintha egy beszédet hat részre osztott volna el), addig Köleséri művei precízen, szép renddel megtartják minden egyes esetben a homiletikai formákat. Enyedinél az olvasmányos jelleg az intések esetében nyilvánvaló, terjedelmük, retorikai rendjük mind ezt erősíti meg: egy igei szakasz elmélyült, sokoldalú spirituális bejárásához. A debreceni lelkipásztornál ehhez képest látványos a különbség: az egész prédikáció

³³ KÖLESÉRI 1673, 123, 223–224; UŐ: *Keserű-édes*, i. m.; UŐ: *Jósué...*, i. m., A2r.

³⁴ Uo., F1v; UŐ: *Fél-Keresztyén*, i. m., (a)3v.

³⁵ Néhány szemléletes példa Köleséri *Arany alma* című kötetének címeiből mutatja, hogy itt összefüggő tematikus csoportokban szólal meg „a” prédikáció. Az igaz keresztyén élet gyülekezeti rétegenkénti megmutatása (Hű pásztor tüköre, Egyházi szolgának sikeretlen volta, Jó szófogadó Gyülekezet tüköre), a hit Isten adománya és ennek vállalása keresztyén kötelesség (Hitnek egysége, Lelki aratás, Isten bosszúállása az üldözőkön, Phineás buzgósa, Judah szabadításának Hopmestere, Hiten való uralkodás, tilalmas vadászás).

³⁶ Uo.; UŐ: *Fél-Keresztyén*, i. m.

magánkegyességi alkalmon felolvasható, meditációval, zsoltáros énekkel ellátva. Ezentúl pedig káté formában nyújt segítséget a kegyességi gyakorlatot lelkész nélkül végző személynek, pontokba szedve az instrukciókat, intésekkel, imákkal együtt. Látszik, hogy a századközép és a századvég puritán világa más módszert alkalmazott a *conduct book* forma szerepének megvalósításához.

A különbség a Perkinstől Amesius felé forduló interpretáción van. A következő hagyományteremtő időszak a Martonfalvi-iskola nevével fémjelzett időintervallum, amikor sorra születnek az Amesius-t értelmező kötetek. A prédikációírás elméleti szakirodalmát a névadó professzor *Ars concionandi Amesianae* (Debrecen, 1666), *Exegesis libri primi / secundae Medullae Amesianae* (Debrecen, 1670/1675) majd a *Tanító és czáfoló Theologia* (Debrecen, 1679) nevű munkái adták, melyeket a tanuló ifjúság számtalan kéziratos másolatban adott kézről kézre.³⁷ Születtek mások (Drégelypalánki János, Szenczi A. Pál) tollából is hasonló kommentárok, de az iskolai tananyag sikerével nem mérhető a hatásuk.³⁸ A 17. századi prédikációs metódus megváltozása mögött tetten érhető az olvasmányanyag megváltozása, a Perkinsről Amesiusra térő, gyakorlati orientáltság érvényesülése. Köleséri definícióját használva „üdvesség”, azaz üdvességre vezérlő munkákról, „practica materiáról” van szó. A korabeli retorikák ezt a fajta új prédikációt *kazuista* prédikációnak nevezték, ezzel jelölve az Amesius utáni lélekvizsgáló eljárást alkalmazó egyházi beszédek.³⁹

A németalföldi fordulat: Burmann-recepció

A 17. század végen megjelent egy irány, mely az eddigi protestáns homiletikai iskolákhoz hasonlóan ismét újabb apró módosítást vitt végbe, de ez jelentősen befolyásolta a prédikátori beszédmódot. Debreceni Ember Pál *Szent Siklus* című művében demonstrálhatjuk ezt a jelenséget. Az 1700-ban kiadott prédikációs kötet előszavában megkülönböztetett „a’ régibb, Angliai, néhol pedig, az újabb Belgiomi, methodus”-t, „állván ez utólsóbb tanításnak módja tsak Propositionból, és Applicatióból”.⁴⁰ A hazai *ars concionandi*-hagyományban Ember Pál elődeire

³⁷ RMK II. 1079.; 1230.; 1354.; RMK I. 1231.

³⁸ RMK I. 1055.; RMK III. 2518.

³⁹ BARTÓK 1998, 14. táblázat. Természetesen magyar földön Perkins írásai indították el ezt a típust, de Amesius öntötte formába. Elannyira, hogy az ortodoxnak tartott Szatmárnémeti Mihály (1638–89) kátéprédikációinak előszavában arról vall, hogy Kolozsváron ezt a bevett módszert alkalmazzák az oktatásban is. A Szentírást négyféleképpen magyarázták a „methodo Amesianae” szerint: didactice, polemice, casuistice, catechetice (SZATMÁRNÉMETI Mihály: *Dominica catechetica*, Kolozsvár, Veresegyházi, 1677 (RMK. II. 1402), b2v, b3r), utóbbi a bevált iskolai módszer volt. Tóth Béla Maróthi koráról még ugyanezt mondja el, a teológia Amesius alapján „didactica, polemica, practica tractandum” (TÓTH Béla: *Maróthi György*. Debrecen, 1994, 41).

⁴⁰ Debreceni EMBER Pál: *Innepi ajándekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Siklus*. Kolozsvár, Tótfalusi, 1700 (RMK I. 1556), 1r–v.

ismerhetünk. Martonfalvi *Ars concionandi Amesianájában* a prédikáció két fő részének nevezte meg a doctrinát és az usust, hangsúlyozva az előbbi esetében a propositio fontosságát, amely a lelkiismereti akadályokat hárítja el, az utóbbi esetében pedig a tanító, cáfoló, feddő, vigasztaló hasznót emelte ki.⁴¹ Szilágyi Tönkö Márton *Biga pastoralisa* hasonló terminusokat használ: declaratio (textus-magyarázat) és applicatio (alkalmaztatás), a végén konklúzióval és dicsőítéssel.⁴²

A *Szent Siklus* esetében a propositióban a textus, majd ennek summája után a Magyarázat és részei következnek, bőséges exegetikai, történeti háttéranyaggal, polemizálás nélkül. A prédikáció második részében, a Tanuságban punctumonként megtaláljuk a Magyarázat summáját, itt a bibliai utalásláncok, szentenciák jelentkeznek, a coccejusi igemagyarázat lajstromai. A Hasznok közül oktat, vizsgál, rettent, int, vigasztal; a hasznokból legfeljebb három fordult elő együtt vagy az applicatio röviden, dicsőítéssel zárva.⁴³ A Hasznok és az applicatio között pietisztikus imák, intések elemei jelennek meg.

A beszédek két részre válását a szerző is hangsúlyozza: „Betü szerint való” és „A’ Betütől különözö, és lelki értelem szerint való” Magyarázat; „Eddig vagyon históriai és betü szerint valo magyarazattya e leczkének, lássuk tovább Idvezitönknek czéllja szerint micsoda titkok rejtettek ell e’ példabeszédben”.⁴⁴ A *literális* és a *figurális* értelmezés ősi kettőssége jelenik meg itt (literalizmus – midrash, peshat – derash, mutakallim – szúfi, sensus literalis – sensus allegoricus).⁴⁵ Kéziratos prédikációiban a tanító és az applikációs részek aránya átlagosan 7:1; a látszólag óriási mértékű arányeltolódásnak mégsem lehet érezni a súlyát: a „Tanuság” részei mintegy lelki értelmezést adnak a „Magyarázat”-ban hallottaknak.⁴⁶ Már a munka ajánlása is gyakorlati szempontot céloz meg: a lelki vigasztalásra mint „közönséges haszon”-ra kimunkált tanításokról beszél. Egyrészt az a fajta kegyesség, ami megjelenik a *Szent Siklus* lapjain, ha közösséget kíván teremteni, imádkozásra, hitben való megállásra buzdít, nem létezhet a hitágazatokra vonatkozó ismeretek előszámlálása nélkül. Másrészt a 17. század végének tipikus protestáns jelenségével

⁴¹ MARTONFALVI Tóth György: *Ars concionandi Amesiana*, Debrecen, Karancsi, 1666 (RMK II. 1079).

⁴² BARTÓK 1998, 14. táblázat.

⁴³ *Applicatio generalis* és *Brevis Applicatio* néven is, ld. EMBER 1700, 372., 452.

⁴⁴ *Uo.*, 1700, 446., 449.; UŐ: *Ember Paulus Debreceniensis: Conciones I–XXXV*, [H. n.], 1693–6, (ld. A Tiszánineni Református Egyházkerület Könyvtára (Sárospatak) Kézirattára, jelzete: Kt. 262), 170.

⁴⁵ BENCZE Lóránt: A metafora mint „házigazda, aki kamrájából régít és újat hoz elő”. Metafora és hermeneutika Órigenész nyomán. In: *Irodalomelmélet és bibliai hermeneutika*, szerk. FABINY Tibor, LUKÁCS Tamás. Bp., 1998, 138; FABINY Tibor: *A keresztény hermeneutika kérdései és története, I. A prekritikai korszak: az első századoktól a reformáció koráig*. Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998, 40; Gershom SCHOLEM: *Kabbalah*. New York, Meridian, 1978.

⁴⁶ Az áttekintett kötetek és példák: 7:1, 9:3 átlagos arány (EMBER 1693–96); 5 és 2/3 lap esetén 8:1; vagy 3,5 lap exegézis, 0,5 lap usus + applicatio esetén 7:1 arány (*Ember Paulus Debreceniensis prédikációi Debrecenben, 1705-ben*. Debrecen, 1705 (ld. TIREK Kézirattára, jelzete: Kt. 261)).

állunk szemben: a „vértelen ellenreformáció” korának ritkán nyomdába kerülő kiadványai valósággal mintaprédikációkat kívántak nyújtani. (Az 1740–50-es évekre azonban már a korok kulturális kihívásainak inkább akartak megfelelni, mint a pásztorálásnak.)

Hyperius, az első homiletika szerzője, három fő beszédnemet (genus) különböztetett meg a tanító, feddő és vigasztaló típust, s ezeknek a hit, szeretet, és remény hármasságát feleltette meg.⁴⁷ Ez a felosztás az embert antropológiai hármasságán keresztül akarja elérni: az ész, a test és a szív megindításával. A Melanchthon utáni retorikák egy negyedik lehetőséget is megadtak: a *genus mixtum* keretében a fentiek bizonyos fokú vegyítését is támogatták. Amennyiben a gyakorlat orientált Amesius rendjét illesztjük ehhez, a negyedik műfajban egy 17. század végi új forma, a prófétai megszólalás is megtalálja helyét. A korabeli retorikai gyakorlatot megerősíti az erdélyi fejedelmi udvar íródeákjainak Tofeus Mihály prédikációinak kiadásához írt előszava, mely az új módszert definiálja.⁴⁸ A szövegkiadásban is látszik, hogy minden nemre, korra szabhatók a neves püspök beszédei, sőt „hol *instructio*, hol vigasztalás, hol feddés, hol *Prophétálás* Izerént ki-terjednek a’ szent Soltárok”, azaz a tanítás, vigasztalás, feddés és prófétálás egy szinten került definiálásra. A századvégi prédikációkban a prófétálás gyakran külön egységet foglal el: az exegézis előre utal az applikációra, mely politikai, nemzeti koncepciókba illeszkedik, és ekként szól a személyes felelősség kérdéséről.⁴⁹

A ramusi és hyperiusi alapozású Perkins és Amesius nevéhez fűződő homiletika azonban az idők során több más elemmel bővült, melyek beépülve a 17. századi gondolkodásban az úgynevezett angliai módszerré váltak.⁵⁰ Az „újabb

⁴⁷ Hyperius kategóriái a *genus gnostikon*, *praktikon* és *paraklétikon* nevet kapták. A 19. századi német fordításban: „Erstens was zur Lehre oder zur Erkenntnis des Glaubenssätze, zweitens was zum Lebenswandel oder zur Sittlichkeit, zuletzt was zum Trost (...) uns dient.” (*Die Homiletik und die Katechetik des Andreas Hyperius*. Hrsg. von E. Christian ACHELIS, Eugen SACHSSE, Berlin, 1901, 48).

⁴⁸ TOFEUS Mihály: *A’ Szent Soltárok resolutioja, és azoknak az Erdélyi fejedelmi Evangelica Reformata, udvari Szent Ecclesiara, Lélek és Igasság szerint való szabása*. Leírta: TISZAÚJHELYI István, ÓVÁRI Keszei János, Kolozsvár, 1683 (RMK I. 1302), a2r.

⁴⁹ KATHONA Géza: Tofeus Mihály kora szellemi áramlataiban (A zsoldárrezolúciók elemzése). In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk. VARJAS Béla, Bp., 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5), 401–425.

⁵⁰ BARTÓK 1998, 210; KECSKEMÉTI Gábor: A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében. *ItK* 107(2003/4–5), 384. – Ám ez a megnevezés nemcsak az angliai puritán homiletikai hagyományra utalhat, hanem – amint azt Medgyesi Pál esetében is feltételezhetjük – más (holland, német) gyökerekből is táplálkozhat. A szakma előtt még feltáratlan holland forrásokra ld. EREDICS Péter: „Íme vészel itt kezedbe egy kitsiny, mindazonáltal hasznos és épületes Múnkátskát”. Einleitende Anmerkungen zum Forschungsvorhaben „Ungarische Studenten und ihre Übersetzungen aus dem Niederländischen in der Frühen Neuzeit” In: *Studiosorum et librorum Peregrinatio. Hungarian-Dutch Cultural Relations in the 17th and 18th Century*. Ed. by August von HOLLANDER, István MONOK, Ferenc POSTMA, Amsterdam–Budapest, Univ. van Amsterdam, OSZK, 2006, 40.

Belgiomi, methodus” mögött Nagy Géza véleménye szerint a Coccejus–Burmann-féle németalföldi bibliamagyarázat rejlik.⁵¹ Magyarországon explicit módon ezt a módszert kevesen vállalták fel, kivéve a holland coccejánus professzor egyik magyar tanítványát.⁵² Nagyari József, Apafi Mihály egyik udvari prédikátora, megkülönböztette a katolikus concióktól a Geleji-, Kálvin János-, Petrus Martyr-féle egyszerűbb beszédmódot, majd a közismert ‘Amesiana methodus’-t és az udvari szólást, a Burmann-féle ún. ‘Realis methodus’-t.⁵³ Utóbbinak és egyben a prédikációnak a lelke az usus, a praxis, mely független a részek homiletikai helyétől, „per observationes” létezik. Szatmári Pap János, kolozsvári teológus pedig a rejtjelesen Amesiuson alapozott imádság-magyarázatainak előszavában szólt a magyar reformátusoknál klasszikusnak számító ötös-rendszeréről, amit ő maga is követett, és végül idézte Burmann véleményét a kettős pillérű beszédszerkezetről.⁵⁴ Látható, hogy az amesiusi homiletika átrendezése idején már létezett az igény a szabadabb applikációra, ahogy ezt megfogalmazta Köleséri is egyik beszédében, a praxis abszolút szerepére helyezve a hangsúlyt. A napi applikáció felé elmozduló értelmezésnek azonban megálljt szabott az erdélyi politikai életben bekövetkezett változás (az 1690–91-es fordulat), és a prédikátorok ezáltal szükségszerűen egy korábbi hagyományhoz nyúltak vissza, a klasszikus hármass felosztású, hyperiusi beszédekhez.

A Hyperius-kérdés

Egy korábbi tanulmányomban már bemutattam, hogy milyen mértékben volt képes a 18. századi magyar nyelvű prédikátor, Szentpéteri István eltérni az iskolai, sőt a

⁵¹ NAGY Géza: *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Bp, 1985 (A Ráday Gyűjtemény Egyháztörténeti Tanulmányai, 1), 69–70; GYŐRI L. János: Az exemplumok szerepe a 17. századi református prédikációinkban. *Studia Litteraria* 32(1994), 166.

⁵² Köleséri Sámuel a rendszer értelmét adta vissza, a hármass vagy az ötös felosztást követve. A Hasznok elmaradását azzal indokolta Köleséri, hogy „magok-is a’ Prédikációk (practica materiáról lévén) merő azon Hasznok” (KÖLESÉRI: *Fél-Keresztyén...*, i. m., (a) 3v). Nagyari József már jelölte, hogy „amaz boldog emlekezetű Burmann Ferencz alatt laktam, tanultam” (*Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683)*. Kiad. GYŐRI L. János, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2002 (Csokonai Könyvtár, Források (Régi kortársaink), 9), 47). A németalföldi tanárról ld. Jonathan I. ISRAEL: *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477–1806*. Oxford, 1995, 664.

⁵³ NAGYARI 2002, 47.

⁵⁴ Szatmári Pap János, későbbi kolozsvári lelkész, pedig így idézett tőle: „előttem viselvén néhai bóldog emlékezetű Burmán Ferencnek, egy időben kedves tanító Mesteremnek amaz igen bölcs mondását: Multo minus necessum est expressis verbis auditorum in Concione semper monere, hanc doctrinam, hanc usum esse, more illorum pictorem qui bovem vel equum ideneem pingere nequerunt, nisi illum bovem vel equum esse appingant. Rite modo doceatur, moneatur, corripiatur, ultro satis patebit, et doctrinam et usum esse.” (SZATMÁRI Pap János: *Kegyes ajakak áldozó tulkai*. Kolozsvár, Telegdi, 1707 (RMK I. 1727), 8).

kortársi retorika kívánalmaitól.⁵⁵ Köteteinek homiletikai, retorikai jellegzetessége az a szabályosság, amellyel prédikációt elrendezte. A háromrészes beszédek precíz formakezelésének azonban vannak idővel észlelhető fajsúlyeltolódásai. Nemcsak a központi narratio részének van hármias felosztása, hanem itt az exegézist követő alkalmazás, más néven az ún. usus (Hasznok) is részenként háromfelé osztódnak: a tanító, a feddő és az intő jellegű részek harmóniáján alapulnak. Ez a forma ráillik Andreas Gerhard Hyperius rendszerére: Pál apostol alapján (2Tim 3,16 és Róm 15,4 alapján) különböztette meg a *genera dicendi* öt fajtáját, és az *inventi*ót tette a beszéd kulcsfontosságú elemévé, ezáltal a lelki *építés*re helyezve a hangsúlyt. Az egyensúlyt a terjedelem és a beszédnemek egy prédikáción belüli lehetséges keveredése bontja meg, meghatározva a prédikáció jellegét. Hyperius homiletikája megengedi ezt: az Isten gondoskodása és a jó tanítás szüksége alapján lehetnek hosszabbak egyes részek.⁵⁶

A kora újkor – az egyik kutatójának állítása szerint – a „logocentrizmus kora” volt, nem véletlen tehát, ha a 20. századi gyakorlati teológusok, pásztorálteológiával foglalkozók *ad fontes* a 16–17. század óriási sikert hozó médiavilágáig nyúltak vissza.⁵⁷ Kardinális kérdés volt a homiletikai hagyománykeresés. Chrysosthomos, Augustinus és Luther mellett egy irodalmi körökben kevésbé emlegetett reformáció korabeli szerző került az érdeklődés középpontjába, Andreas G. Hyperius. Kortárs német homiletikai elemzések, lexikon szócikkek pedig a Chrysosthomos, Augustinus, Luther hármast tartják a legfontosabb szerepű igehirdetőknek mind elméleti, mind gyakorlati téren. Luther pedig két másik kortársával szerepel együtt a 16. századi fordulat kiváltójaként: Melanchthonnal és Hyperiuusszal.⁵⁸ A homiletika három ága kis eltéréssel, de tulajdonképpen egyező módon Hyperius meghatározó szerepét emelte ki.⁵⁹ A viszonyrendszer igen sokat elárul az utóbbi marburgi tanár

⁵⁵ Egy eltűnt prédikáció margójára. Szentpéteri István: Ördög szára bordája. *Egyháztörténeti Szemle* 2(2001/1), 68–93.

⁵⁶ ACHELIS–SACHSSE 1901, 54.

⁵⁷ Christoph KELLER: Zum Bedeutungswandel des Ausdrucks „Praktische Theologie”. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 86 (1975), 215.; Peter KELLER: La pratique, un lieu pour la théologie. *Etudes Théologique et Religion* 63 (1988), 403–414.; RESCHKE–THIELE 1992, 303–304; Lori A. FERRELL, Peter McCULLOUGH: Introduction. In: *The English Sermon revisited. Religion, literature and history 1600–1750*. Eds. L. A. F., P. McC., Manchester, New York, 2000 (Politics, Culture and Society in Early Modern Britain), 10.

⁵⁸ *Theologisches Realenzyklopedie* XV (1986), 532–534. (Hans Martin Müller)

⁵⁹ A három irány szerint (Rudolf ZERFASS: *Grundkurs Predigt*. Düsseldorf, 1987. 36.): 1) *prinzipielle Homiletik*: a teológiai tudást veszi alapul. Ortodox és pietista felfogású homiletika létezik, a reformáció idején keletkezett munkák csak szabaddá tették az utat az értelmezés előtt. (*Theologische Realenzyklopedie* 15, 536.); 2) *materiale Homiletik*: a prédikáció tartalmára koncentrál. Célja lehet a klasszikus retorika szerinti hármias felosztásnak megfelelően (Manfred JOSUTTIS: *Rhetorik und Theologie in der Predigtarbeit*. München, 1985 (Homiletische Studien, 1), 22), de más vélemény szerint a prédikáció célja kizárólag a vigasztalás (F. WINKLER: *Überlegungen zum Predigtziel. Kerygma und Dogma* 38(1992), 27); 3) *formale Homiletik*: a

tevékenységéről: egyesek a szerepét Luther teológiai, mások Schleiermacher művelődéstörténeti, ismét mások Gadamer nyelvi fordulatához mérik.⁶⁰ Általánosan a homiletika vagy a gyakorlati teológia megteremtőjeként tisztelik, és Manfred Josuttis hasonló metodikája folytán a beszédteória-elmélet 20. századi teoretikusával, Austinnal hozzák rokonságba.⁶¹

Bár a korabeli Magyarországon könyvtárakban megőrzött retorikák statisztikája nem támasztja alá ennek a szerzőnek a különleges olvasottságát, de más adatok miatt szükséges ezt a képet árnyalni: egyrészt a kortárs olvasói közeg, másrészt a retorikatörténeti kutatások alapján.⁶² Debreceni Ember Pál hatalmas forrásmennyiséget mozgatott, amikor a magyar protestáns egyháztörténetet szerkesztette. Mint az köztudott, munkája nemcsak egyház-, hanem liturgia-, könyv- és művelődéstörténet is egyben. De sajnos, homiletikai iránymutatást nem tartalmaz, csak néhol hagyott hátra megjegyzést prédikációkról (Melius, Komáromi Csipkés, ill. a *casuistica* kapcsán). Dédunokájának, Szatmári Paksi Istvánnak a tudása sem maradt el az ő rendszerező képességétől, debreceni collegiumi professzor lett, és az 1773-as teológiai előadását, mely az egyházi irodalom szakkönyveinek katalógusát rögzítette, több kéziratos másolat tartotta fenn. Az általános részben az ajánlott olvasnivalók közt van feltüntetve Hyperius két 17. (Gysenus, Hejdegger) és két 18. századi (Buddaeus, Mabillon) író neve mellett az alábbi kontextusban: „Ex Reformatis Laudem meretur maximo omnium suffragio Andreas Hyperius natione Belga, Theologus olim Marpurgensio Sec. 16. Libro, quem nominat Theologum, seu

technikai eszközök felől vizsgálja a kérdést. A reformáció korának három hatékony homiletikája: Luther, Melanchthon és Hyperius. Utóbbi a gyakorlati teológia atyja: megszabádította a teológiai tudományt a retorika kötelekeitől; őt magát elfelejtették, de a sémát továbbvitték. (TRE uo, 532–534, 780–81; H. M. MÜLLER).

⁶⁰ Manfred JOSUTTIS: Homiletik und Rhetorik. *Praktische Theologie* 57(1968), 511; Gerhard KRAUSE: Andreas Hyperius in der Forschung seit 1900. *Theologische Rundschau* N. F. 34(1969), 327; JOSUTTIS 1985, 22; TRE uo, 778–781.

⁶¹ Karl F. DAIBER et alii: *Predigen und Hören. Ergebnisse einer Gottesdienstbefragung*. München, 1983. II, 67–91. – idézi: WINKLER: 1992, 28; ZERFASS: 1987 – Mintaadóan érvényesítette gyakorlati homiletika-tankönyvében Rolf Zerfass az újonnan felfedezett retorikai hagyományt és értékkészletet egybevetve a protestáns homiletika legújabb eredményeivel. Könyvét magyarul – jellemző módon – a katolikus *Szent István Társulat* adta ki.

⁶² A mai retorikatörténeti kutatás negligáló (IMRE Mihály: Melanchthon retorikájától Buzinkai Mihályig. In: *Retorikák a reformáció korából*. Vál., kiad., bev., jegyz., tan., szerk. IMRE Mihály, Debrecen, Kossuth, 2000 (Csokonai Könyvtár, Források (Régi kortársaink), 5), 418–420) és támogató olvasata (BARTÓK 1998, 189.; KECSKEMÉTI 2003, 368–370.) mellett előkerült már a magyar szakirodalomban Hyperius neve a fentiek elemzésén kívül is. Győri L. János Geleji Katona (I.) István és Köleséri Sámuel homiletikai rendszerének összehasonlításakor Hyperiusról Perkinsre átváltó metódust detektált (GYŐRI 2000, 54.). Illetve ennek a fenti tanulmánynak a korábbi változata hozta összefüggésbe Hyperius homiletikáját a magyar egyházi beszéd hagyományával (CSORBA D. 2001), egy másik pedig a kálvinista prédikációtörténet terén szentelt neki külön helyet (A 17. századi kálvinista prédikáció-kutatás története. *Egyháztörténeti Szemle* 5(2004/1), 94).

de natione studii Theologici Basileae Ao. 1556. et 1572. in Octavo. Optandum esset, ut legi posset a plerique, sed liber rarus est.”⁶³ Ez a szövegismeret továbbélhetett kézirat formában a debreceni Kollégiumban (ugyanis ez az összeállítás a meglévő könyvekre alapozva született), de ismerve a 16-17. századi magyar református iskola pedagógiai kultúráját (a szóbeliségen alapuló, memoriterek, diktátumok visszaadására építő módszert), akkor kijelenthetjük: nem biztos, hogy olvasták, de tanulhatták a diákok Hyperius homiletikáját.⁶⁴

A magyar homiletikai irodalom nem rendelkezik bőséges történeti feldolgozottsággal. A 19. századból Tóth Ferenc és Zsarnay Lajos *Paptanai* után csak Kun Bertalan és Tóth Mihály *Egyházi szónoklattana*i majd ugyanazt emelték ki, ami 1-2 lapra redukálta a történeti részt, s ott említette a német homiletikák közt Hyperius, Reuchlin, Erasmus és Melanchthon társaságában.⁶⁵ Kovács Albert „az első rendszeres Homiletika” névvel illette az 1552-es Hyperius-kiadványt, és nemzetközi hatását Albert Schweizer és Vinet szerepéhez mérte. Részletesen ismertette a fenti homiletika szerkezetét, szemléletét, és az összegzése ekként szól: „Háromszáz éven át a Homiletika irodalma ebből a könyvből táplálkozott, s e könyv befolyásának tulajdonítható az is, hogy a református egyházban egyszerűbb, mesterkéletlenebb prédikálási mód fejtett ki, mint az evangélikusoknál”.⁶⁶ Ravasz László komplex homiletikai szakkönyvet hozott létre: elméleti, történeti, materiális felosztást egyaránt érvényesített művében. Nála természetesen előkerült Hyperius, és pedig a Kálvin igehirdetéséről szóló szakaszban, önálló címen.⁶⁷ Csekey Sándor a kitüntetett „első *ref[ormátus] homiléta*” névvel illette Hyperius, szembeállítva a kortárs Zepperrel, minthogy mindkettő nagy hatással volt a 16–17. századi magyar igehirdetésre, de míg az előző *Verbi Divini minister*, utóbbi az *orator ecclesiasticus* névvel jelölte ki a lelkipásztor szerepét.⁶⁸

⁶³ SZATMÁRI Paksi István: *Catalogus Bibliothecae Theologiae Historico-Criticus*, [Debrecen, 1773], kézirat, leírta: GÁTI József [Kocsord, 1791] (ld. TIREK Kézirattára, jelzete: R 188), 16.

⁶⁴ Tóth Béla kutatásai alapján nemcsak Martonfalviék nemzedékére, de Maróthi tanárait is ez a módszer volt érvényes (TÓTH B. 1994, 28.), így tisztán a tankönyvek alapján hiba volna itélni a kor ismeretanyagáról (ld. GAÁL Botond: A természettudományok oktatása és művelése a Kollégiumban. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Főszerk. KOCSIS Elemér, Bp., 1988, 598). Így éppen a praxis is fenntarthatta a szövegismeretet, minthogy manapság sem feltétlenül az iskolai tankönyvek szerint tanítunk, vagy prédikálunk. Kecskeméti Gábor pedig a kora újkori halotti prédikációkról szóló monográfiájában szögezte le, hogy nem az elmélet, hanem a szokás szerint haladtak a magyar puritán prédikátorok (KECSKEMÉTI 1998, 105.).

⁶⁵ KUN Bertalan: *Egyházi szónoklattan*, Miskolc, Deutsch, 1855, 6; TÓTH Mihály: *Egyházsónoklattan. Az egyházi beszéd rövid történelmével, hittanhallgatói részére*. Debrecen, 1878, 224.

⁶⁶ KOVÁCS Albert: *Homiletika, vagy Egyházi ékesszólástan*. Bp., Hornyánszky, 1904, 61–62; idézi az összegzés egy mondatát: CSEKEY 1940, 122.

⁶⁷ RAVASZ László. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*. Pápa, 1915 (Református Egyházi Könyvtár, 11), 87–88.

⁶⁸ CSEKEY: 1940, 122–123.

Nem véletlen tehát az egybeesés a 16. századi marburgi német evangélikus szerző és a 17. századi magyar református, precíz irányultságú lelkipásztor, Szentpéteri István között. Czeglédy Sándor homiletikatörténeti áttekintésének egy fontos megjegyzését idézzük itt ennél a pontnál. Az első protestáns homiletika, Hyperius *De formandis concionibus sacris* (1553) című munkája kapcsán fogalmazott akként, hogy annak írója a hallgatói esetében „csak auditorokról beszél, akik legnagyobbbrészt rudes, indocti, illiterati, magna multitudo, plebs, vulgus”, vagyis Szentpéteri Hyperiusához hasonlóan tekintett gyülekezetére. Czeglédy megállapítása szerint ez olyan prédikátorra vonatkozik, aki „a gyülekezetet nem látja”.⁶⁹ A szakirodalom már jelezte, hogy homiletikai értelemben Geleji Katona István is a hyperiusi elveket követte, és lelkiségéhez is ez állt közelebb.⁷⁰ Az azonban már meglehetősen konzerválódást mutat, hogy a 17. század végén kerül elő újra ez az elméleti háttér, miután lezajlott a perkinsi, majd az amesiusi írásmagyarázati elveknek az integrálása a magyar prédikációs irodalomban. A fenti lelkipásztorok magyar elméleti szakmunkát ugyan nem idéztek, de a prédikációk szerkezeti felépítése a reformáció első homiletika írójának, Hyperiusnak a hármass felosztását visszhangozza.⁷¹ Medgyesi és mások kellő rendszerességgel foglalmazták meg a prédikációs írás elveit, de érthető okból a szelepet felengedték azzal a félmondatlall: „alkalmatosság szerint” kell szolgálni.⁷² Csak sajnálható, hogy Szentpéteri a prédikációit nem a lelki gyakorlat, hanem a formai szabályszerűség felé alakította: hiába volt rendezett a beszéd felosztása, célja, ha a vigasztaló mód nem jutott szóhoz. Kecskeméti Gábor Hyperius-tanulmánya hasonló jelenségre hívta fel a figyelmet: a marburgi tanár munkájának hatalmas nemzetközi recepciójáról szólva megállapította, hogy a magyar 17. századi homiletikai szakirodalom is több szinten ehhez alkalmazkodott, vagy ezt alakította a maga arculatára.⁷³

Summa

Összességében azt láthatjuk, hogy a Hyperius alapozású protestáns homiletikát több irányból újították meg a 17. század folyamán, és ezek a hagyománykörök egymás mentén alakították a magyar prédikációk beszédmódját. Nagyari József kifejezésével élve megkülönböztethetünk háromféle homiletikai irányt a 17. század második felében: a) a szent Paterek, illetve Geleji Katona István, Enyedi Fazekas

⁶⁹ CZEGLÉDY Sándor: *A homiletika vázlatá. Kézirat, Debrecen, 1971, 41.*

⁷⁰ GYÓRI 2000, 54.

⁷¹ Miként ez megfigyelhető Szentpéteri István prédikációnál is, ld. CSORBA 2001 68–93.

⁷² A sárospataki beszédek közül az *Ötödik és a Hatodik Jajj* (MEDGYESI Pál: *Ötödik Jaj, és Siralom. Sárospatak, Rhenius, 1658* (RMK I. 936 = RMK I. 934/4). In: *Erdély romlásának okairól. Kiad. SZIGETHY Gábor, Bp, 1992; UÓ: Magyarok Hatodik Jajja. Sárospatak, Rhenius, 1660* (RMK I. 960)) esetében több helyütt látványosan felborult az elméleti konstrukció.

⁷³ KECSKEMÉTI 2003, 369–370.

Csorba Dávid *A 17. századi prédikáció homiletikai irányváltásai*

János és Szentpéteri István által alkalmazott „Grammatica metódus”-t (Perkins, Ramus), b) a klasszikus puritán, ún. „Logica methódus”-t (Ramus, Amesius), melyet például Báthori G. Mihály, Köleséri Sámuel és Tolnai Szabó Mihály alkalmazott; és c) a Burmann-féle coccejánus applikációt vagy „Realis methodus”-t (Coccejus, Burmann), mely Nagyari József, Debreceni Ember Pál prédikáció írási technikájának volt legfőbb jellemzője.⁷⁴

DÁVID CSORBA

Homiletische Richtungen in der ungarischen Predigt des 17. Jahrhunderts

In der Studie wird untersucht, wie das Wort „Predigt“ in der puritanischen erbaulichen Literatur in den Jahren 1670–80 dem homiletischen Begriff entspricht. Nach der theoretischen Epoche der 1650er Jahre hat sich nicht nur die Predigt sondern auch das Predigtens Schreiben und die Predigtenausgabe stark verändert. Diese Veränderungen wurden hier durch den Vergleich von Predigttexten – einem aus dem Jahr 1650, einem aus den Jahren 1670–80 sowie einem aus dem Jahr 1710 – nachgewiesen. Meiner Meinung nach kann die Veränderung in der Gattung Predigt am besten durch die Verschmelzung des homiletischen Systems und der Praxis beschrieben werden. Hier wurde die sogenannte puritanische (und auch fromme) Art des Predigtens Schreiben analysiert: Erstens wurde die Betrachtungsweise des Collegium Illustre von Großwardein und Debrecen geprüft, zweitens die frühmoderne ungarische Rezeptionsgeschichte von Perkins, Amesius und Burmann. Meine Schlussfolgerung ist, dass die erste protestantische Homiletik von Hyperius in Ungarn im 17. Jahrhundert dreimal (durch Perkins, Amesius und Burmann) erneuert wurde, so dass diese Traditionen die ungarische Rede- und Predigtarten parallel geformt haben.

⁷⁴ GYŐRI: *Nagyari József...*, i. m., 35.